

УДК 342.72/.73

Наталія Неліна,

здобувач Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ*

У статті досліджуються наукові підходи до визначення поняття конституційно-правового статусу українського народу, людини і громадянина.

Ключові слова: конституційно-правовий статус, конституційно-правовий інститут, український народ, суверенні права.

На сучасному етапі державотворення аналіз теоретико-методологічних засад визначення змісту й сутності поняття конституційно-правового статусу українського народу, людини і громадянина має як своє загальнотеоретичне, так і спеціально-наукове обґрунтування. З точки зору загальної теорії конституційного права, дослідження поняття конституційно-правового статусу українського народу, людини і громадянина тісно пов'язане з проблемою визначення предмета конституційного права, який опосередковує собою чотири групи (блоки) суспільних відносин, у т. ч. і відносини, що визначають характер зв'язків між державою і конкретною особою [1]. З іншого боку (М. В. Баглай), предмет конституційного права — це захист права та свобод людини і громадянина, тоді як поняттям «конституційно-правовий статус людини і громадянина» описуються лише конституційно встановлені права та свободи людини і громадянина [2].

Автор поділяє висновки Є. І. Колюшина про те, що, як перший, так і другий теоретико-методологічні підходи мають певні вади. У першому випадку, за словами цього автора, відбувається відрив конституційного права і конституційно-правового статусу від реального життя, оскільки у кожному конкретному випадку ми фактично маємо справу з адміністративно-правовим та цивільно-правовим статусом. У другому ж випадку ми віддаляємося від розуміння співвідношення і дії юридичних та фактич-

них механізмів функціонування конституційно-правового статусу людини і громадянина, оскільки у повсякденному житті, маючи одні й ті самі права, різні особи можуть по-різному їх використовувати залежно від віку, стану здоров'я, громадянства, наявності або відсутності судимості і т. д. [3].

Отже, актуальність цієї проблеми знаходить свій прояв на рівні конституційного регулювання і полягає в тому, щоб повністю забезпечити народний суверенітет — народовладдя — самоуправління українського народу, щоб на конституційному рівні створити той необхідний фундамент, який би дав змогу українському народу сформуватись як самостійному, свідомому учаснику політико-правових відносин.

Серед учених, які сприяли активізації правових і політологічних досліджень у цій галузі, слід відзначити К. А. Бабенка, Ю. Г. Барабаша, І. О. Кресіну, О. В. Кресіна, Л. Т. Кривенко, В. Ф. Погорілка, А. О. Селіванова, В. М. Скрипнюк, О. В. Скрипнюка, Ю. М. Тодику, В. Л. Федоренка, А. Й. Француза, В. М. Шаповала, Ю. С. Шемшученка, О. І. Ющика та ін.

Водночас замало уваги приділяється проблемі визначення конституційно-правового статусу українського народу. Тому метою цієї статті є теоретико-методологічний аналіз поняття конституційно-правового статусу українського народу, людини і громадянина.

* Рекомендовано до друку відділом правової політології Інституту держави і права ім. В. М. Корецького.

Проаналізувавши наукову літературу, необхідну для реалізації мети дослідження, автор звертає увагу, що, по-перше, раніше суттєвою вадою теоретичного пошуку науки конституційного права було те, що правовий статус українського народу розглядався автономно, поза врахуванням взаємозв'язку з іншими правовими інститутами (наприклад, інститут конституційних прав і обов'язків, інститут громадянства тощо). По-друге, конституційно-правовий статус українського народу, з наукової точки зору, впливає з елементів конституційно-правового статусу людини і громадянина. Слід зазначити, що в Конституції України права народу конкретизували в правах і свободах громадян, які в своїй сукупності й становлять категорію «український народ». Ця конституційна залежність доволі чітка й універсальна: наскільки міцні гарантії конституційних прав і свобод, настільки сформований і дійсно існує суб'єкт конституційного права — український народ.

Дослідницька парадигма сучасних вчених має цікаві міркування щодо співвідношення конституційно-правового статусу українського народу, людини і громадянина. Так, В. О. Лучин убаचाє важливу особливість статусу суб'єктів конституційно-правових відносин у тому, що «він інтегрує ті права й обов'язки суб'єктів, які відповідають їхній соціальній ролі в механізмі здійснення народовладдя», відображає спільність цільового призначення, єдність юридичних якостей учасників конституційних (державно-правових) відносин, тобто те, що об'єднує різні види суб'єктів даної галузі права в цілісну систему [4].

Інший дослідник цієї проблеми, Н. О. Богданова, зазначає, що права соціальних спільнот (українського народу. — Н. Н.) можуть розглядатися як передумова і основа для конституційних прав, свобод і обов'язків громадянина. Наприклад, народний суверенітет — це належна народу як соціальній спільноті і суб'єкту конституційного права властивість бути єдиними джерелами влади (ст. 5 Конституції України), її носієм і, відповідно, володіння правами, що є втіленнями цієї влади [5]. Виходячи із подібного розуміння народного сувере-

нітету, можна говорити про суб'єктивне право громадян на реалізацію суверенітету народу. Таким чином, зв'язок конституційно-правового статусу українського народу, людини і громадянина чітко простежується через права вказаних суб'єктів, забезпечуючи поєднання індивідуальних і колективних витоків у елементах конституційно-правового статусу [6].

Існує також думка щодо спірності зв'язку між інститутом народного суверенітету та конституційними правами і свободами людини і громадянина. Так, Г. М. Волянська вважає необґрунтованим і безпідставним розглядати інститут конституційних прав і свобод громадян як одну з форм реалізації народного суверенітету. На її думку, не всі конституційні інститути демократії належать до конституційних форм реалізації народного суверенітету, а тільки ті з них, де народ виступає як цілісний суб'єкт народовладдя (а не окремі його частини, а тим більше — окремі громадяни), що виражають загальнонаціональну волю, встановлюють загальні політико-правові вимоги щодо організації і здійснення його державної влади. Адже влада є формою волевиявлення суб'єкта влади, яким виступає в цілому народ України [7].

На нашу думку, розглядаючи питання про взаємозв'язок конституційних прав і свобод громадянина із суверенними правами українського народу, необхідно вказати на їх спільні та відмінні ознаки. Спільним є те, що суверенні права народу, як і конституційні (основні) права і свободи громадян, відображають найбільш суттєві зв'язки між народом і державою, а також державою і громадянином, охоплюють не тільки політичну сферу суспільства, а й економіку і культуру. Відмінність суверенних прав від конституційних прав і обов'язків громадян зводиться до такого: суб'єктом суверенних прав є соціальна спільнота — український народ, а суб'єктом основних прав і свобод — окремі індивіди (громадяни); права народу виступають щодо конституційних (основних) прав і свобод громадян як природні, вихідні, а система конституційних прав і свобод похідна від суверенних прав народу; якщо суверенні права можуть реалізовува-

тися як через індивідуальну форму прав окремих громадян, так і шляхом здійснення окремих правомочностей іншими суб'єктами — державними органами, то конституційні права і свободи носять суто особистий характер втілюються в діяльності конкретних суб'єктів.

У цьому контексті вважаємо, що є всі підстави погодитися із думкою О. В. Скрипнюка, який зазначає, що конституційна правоздатність народу України виражається у системі його конституційних прав і обов'язків, а конституційна дієздатність — у здатності реалізувати ці конституційні права та обов'язки. При цьому конституційна правоздатність і дієздатність українського народу є неподільною — існування конституційних прав та обов'язків народу України через закріплення в Конституції України принципу народного суверенітету передбачає й достатність в українського народу влади й волі до реалізації цих прав та обов'язків [8].

Таким чином, без відповідних правових норм, головним чином конституційних, що регулюють найбільш важливі зв'язки громадянина і держави, встановлення і закріплення правового статусу є неможливим. Те саме можна сказати й про загальні (статутні) правовідносини, у яких перебувають всі громадяни з державою і один з одним з приводу здійснення своїх основних прав, свобод і обов'язків, їх гарантій. Тобто можна це розуміти так, що конституційно-правовий статус українського народу включає загальні для всіх суб'єктивні права і обов'язки, які виникають і припиняються у суб'єктів правовідносин залежно від виконання ними тих чи інших завдань і функцій, суспільного статусу, характеру правових зв'язків, в яких вони перебувають.

Вказаний принцип, на нашу думку, має важливе значення для розуміння внутрішньої структури Конституції України. Конституційне законодавство має виходити з того, щоб усі соціальні можливості українського народу, його суверенні права, котрі виражені у формі конституційних принципів, повинні «втілитися», знайти своє відображення в інституті основних прав, свобод і обов'язків громадян. І навпаки, права гро-

мадян, які поширюються на все населення країни, мають загальний, а не суто особистий характер, тому їх слід сформулювати в якості конституційних принципів суспільного ладу і політики.

Вказана проблема не залишилась непоміченою науковцями у сфері конституційного права. Так, О. Ф. Фрицький звертає увагу на те, що особливості змісту цих конституційно-правових відносин слід шукати в характері прав та обов'язків учасників правовідносин, передбачених нормами конституційного права. Особливість цих прав і обов'язків полягає в тому, що вони найповніше виражають суверенітет українського народу, визначають правове становище людини і громадянина в суспільстві й державі, закріплюють форми здійснення державної влади в Україні [9]. Т. М. Шаповал вважає, що конституційне закріплення різних прав і свобод людини і громадянина має різне значення щодо реалізації народного суверенітету, відтак, роль обмеженої владної діяльності відіграють ті суб'єктивні права, які прийнято класифікувати як особисті (громадянські) права і свободи. Іншу роль треба визначити за соціально-економічними правами [10].

Грунтуючись на такому багатоаспектному розумінні конституційно-правового статусу українського народу, можна дійти висновку, що цей статус повинен реалізовуватися через всю систему політико-правових інститутів, призначення яких полягає в тому, щоб забезпечити реалізацію суверенних прав українського народу. З цієї точки зору, права українського народу тлумачаться як природні, невідчужувані права. На відміну від зазначеного, права громадян впливають з факту громадянства, який має своїм змістом фіксацію юридичного зв'язку між конкретною особою та специфічною політичною спільнотою, якою є держава. У цьому сенсі цілком слушною видається думка Т. А. Фрунцуз-Яковець: з точки зору обсягу прав, які можуть використовуватись суб'єктами носіями зазначених прав, юридична номенклатура прав громадян включає всі права людини, а також містить низку специфічних прав і обов'язків, які надаються особі, що пов'язана з державою відносинами

громадянства. Тобто кожен громадянин тієї чи іншої держави має весь комплекс прав, які є загально визнаними правами людини, плюс всі права, які визнають у даній державі [11].

Таким чином, взаємозв'язок конституційно-правового статусу українського народу, людини і громадянина становить складний предмет дослідження, який може бути розглянуто з різних кутів зору. Утім, як видається, положення про те, що принцип народного суверенітету пов'язаний з основними правами, свободами і обов'язками громадян через суверенні права народу і останні конкретизуються і реалізуються опосередковано через конституційні права, свободи і обов'язки громадян, має важливе значення як у політичному, так і в юридичному (конституційно-правовому) аспектах. Політична складова вказаного положення визначається тим, що конституційні права, свободи і обов'язки громадян є основою народного суверенітету, виступають однією із форм його практичної реалізації та закріплені в Конституції України. Юридичний (конституційно-правовий) аспект єдності народного суверенітету і конституційних прав, свобод і обов'язків громадян, пов'язаний із необхідністю відображення в Конституції України співвідношення і взаємозв'язку суверенних прав народу і конституційних прав, свобод і обов'язків громадян.

Узагальнюючи вищевикладене, можна зробити такі **висновки**.

1. Конституційно-правовий статус українського народу може бути розкритий через конституційні інститути народного суверенітету, в основу яких покладено, з одного боку, суверенні права народу, а з іншого — основні сфери здійснення цих прав: суспільство, особа, держава. Все це дає можливість розглядати їх як соціально-політичну основу державно-правових, і, насамперед, конституційних, інститутів суверенітету українського народу. Тобто сукупність суверенних прав народу характеризує зміст його правосуб'єктності і визначає його конституційний статус.

2. Поняття конституційно-правового статусу українського народу, людини і громадянина відіграє одну з ключових

ролей як у науці конституційного прав, так і безпосередній конституційній практиці, оскільки завдяки цьому відбувається фіксація основних взаємовідносин між людиною, державою і суспільством, окреслюються їхні права і взаємні обов'язки, встановлюються система захисту прав і взаємна відповідальність за порушення цих прав усіх учасників зазначених правовідносин.

3. За колом нормативно-правових актів конституційно-правовий статус людини і громадянина охоплює як Конституцію держави, так і інші нормативно-правові акти, які конкретизують положення Конституції та відповідають принципам. Доцільність такого розширеного визначення конституційно-правового статусу пояснюється тим, що сама Конституція просто нездатна врегулювати всі відносини, які об'єктивно виникають у суспільстві й у яких формується специфіка взаємовідносин між особою, суспільством і державою. Тому закони та інші нормативно-правові акти, які розвивають або конкретизують ті чи інші конституційні положення, тим самим включаються до загальної системи визначення та гарантування місця, статусу та ролі людини і громадянина в суспільстві й державі, а отже, належать до конституційно-правового статусу особи.

4. Намагання тлумачити конституційно-правовий статус українського народу як абстрактну сукупність норм, які реалізуються в адміністративному, цивільному, кримінальному праві, призводить до відокремлення конституційного права від інших галузей права і перетворення його на своєрідну формальну конструкцію, відірвану від повсякденних правових відносин, які виникають у суспільстві. Водночас аргументом, який заперечує правомірність такої редукації, є конституційний припис, що міститься у багатьох сучасних конституціях стосовно того, що конституційні норми є нормами прямої дії (у Конституції України це ч. 3 ст. 8). Тому конституційно-правовий статус українського народу є не менш реальним, ніж, скажімо, адміністративно-правовий або цивільно-правовий.

ПРИМІТКИ

1. Конституційне право України : підручник / за ред. В. Ф. Погорілка. — К. : Наукова думка, 1999. — С. 6—11.
2. Баглай М. В. Конституционное право Российской Федерации / М. В. Баглай. — М., 1997. — С. 5.
3. Колюшин Е. И. Конституционное (государственное) право России / Е. И. Колюшин. — М., 1999. — С. 91.
4. Лучин В. О. Конституционные нормы и правоотношения : учеб. пособ. для вузов / В. О. Лучин. — М. : Зак. и право, ЮНИТИ, 1997. — С. 119.
5. Богданова Н. А. Категория статуса в конституционном праве / Н. А. Богданова // Вестник Моск. ун-та. — Серия 11. Право. — 1998. — № 3. — С. 16.
6. Воеводин Л. Д. Индивидуальное и коллективное в конституционном статусе личности / Л. Д. Воеводин // Вестник Моск. ун-та. — Серия 11. Право. — 1997. — № 5. — С. 4.
7. Волянська Г. М. Народний суверенітет та форми його реалізації в Україні : конституційно-правові аспекти : автореф. дис. на зобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.02 / Г. М. Волянська ; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. — К., 1995. — 20 с.
8. Скрипнюк О. В. Курс сучасного конституційного права України. Академічне видання / О. В. Скрипнюк. — Х. : Право, 2009. — С. 92.
9. Фрицький О. Ф. Конституційне право України : підручник / О. Ф. Фрицький. — К., 2002. — С. 36.
10. Шаповал Т. М. Народний суверенітет та політичні права і свободи (питання співвідношення) / Т. М. Шаповал // Право України. — 2008. — № 2. — С. 10.
11. Француз-Яковець Т. А. Поняття конституційно-правового статусу людини і громадянина (теоретико-методологічний аналіз) / Т. А. Француз-Яковець // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : зб. наук. ст. — Вип. XII. — Івано-Франківськ, 2004. — С. 43.

Нелина Наталья. Проблема определения конституционно-правового статуса украинского народа.

В статье исследуются научные подходы к определению понятия конституционно-правового статуса украинского народа, человека и гражданина.

Ключевые слова: конституционно-правовой статус, конституционно-правовой институт, украинский народ, суверенные права.

Nelina Natalia. The problem of defining constitutional and legal status of the ukrainian people.

In the article the author examines some scientific approaches to defining constitutional and legal status of the ukrainian people, a person and a citizen.

Key words: constitutional and legal status, constitutional and legal institution, ukrainian people, sovereignty right.